

СОЦІОКУЛЬТУРНА ВАРІАТИВНІСТЬ МОДЕЛЕЙ ВИСЛОВЛЮВАНЬ З ЧАСТКАМИ У НІМЕЦЬКОМУ МОВЛЕННІ

У статті визначається соціокультурна варіативність модальних висловлювань з модальними частками у німецькому мовленні. Обґрунтовано прикладне значення та можливість використання в курсах теоретичної та прикладної фонетики при навчанні коректній структурі мовленнєво-етикетних висловлювань з метою оволодіння адекватними інтонаційними моделями.

Досягнення в галузі лінгвістичних досліджень зі всією очевидністю свідчать сьогодні про посилений інтерес учених та їхнє явне намагання вивчити комунікативно-прагматичний підхід у пізнанні мовних одиниць, різноманітних явищ в їх реальному функціонуванні у мовленні. При цьому важливими складниками виступають певні слова-індикатори, за допомогою яких сконструйовано природні висловлювання. Для німецької мови такими найбільш характерними словами є модальні частки (МЧ), що виступають у розмовному мовленні, насамперед у діалогічному, як його невід'ємні елементи.

Особливості функціонування МЧ завжди пов'язані з обставинами спілкування та відображенням позиції його учасників. Оскільки діалог — це повноцінна підсистема комунікації, яка становить діяльність адресанта й адресата і містить сукупність мовних засобів та екстралінгвістичних факторів, обраних і скомбінованих для оптимального досягнення комунікативних завдань, то його можна розглядати як адекватний рівень для повного й детального опису МЧ.

Сучасна школа лінгвістики виявляє помітну цікавість до дослідження МЧ, що найчастіше зустрічаються в усному розмовному мовленні. Дослідники останніх років ХХ – початку ХХІ ст. Л. Вайнріх, Х. Вайдт, Т.А. Бровченко, Є.А. Верещако, Г.В. Ленець, Ю.П. Нечай, Г.П. Нікіфорова, Г.П. Поленова, В.Г. Таранець та інші вважають, що МЧ відіграють важливу роль у процесі комунікації, створюючи модальний план висловлювання. Як розряд службових слів МЧ надають додаткових смислових або емоційних відтінків реченням і окремим словам, тобто за їх допомогою мовець виражає своє ставлення до змісту.

Німецькомовні МЧ є виразниками прагматичних установок: користуючись МЧ, співрозмовник дає зрозуміти, як він оцінює своє висловлювання щодо достовірності його змісту та обставин ситуації спілкування. МЧ допомагають зрозуміти цілі та наміри мовця, його емоційну оцінку змісту висловлювання, його очікування, тобто виявляють прагматичну спрямованість висловлювання.

Мета статті — визначення соціокультурної варіативності інтонаційних моделей з використанням МЧ у діалозі як одного з найуважніших мовленнєвих прагматичних актів у німецькому мовленні, від коректного просодичного оформлення якого залежить успішність комунікації.

Висока частотність МЧ у розмовному діалогічному мовленні пояснюється їх комунікативною універсальністю, причому для носіїв мови процес вибору та вживання МЧ є автоматизованим і незалежним ані від соціального положення, ні від рівня освіченості мовця, натомість він завжди зумовлений ситуаційно [1, 28]. МЧ допомагають реалізувати цілі та наміри мовця, емоційну оцінку змісту висловлювання. Крім цього, при здійсненні своїх функцій МЧ взаємодіють не лише з лексичним складом усього висловлювання, а й з його просодичним оформленням.

Актуальність проведеного експериментально-фонетичного дослідження зумовлена загальною спрямованістю сучасної фонології на дослідження просодії розмовного мовлення, в тому числі діалогічного, а також підвищенням інтересом учених-мовознавців до проблеми МЧ, спричиненим недостатнім вивченням комунікативно-прагматичних аспектів їх функціонування у висловлюваннях діалогічного мовлення. Крім прагматичного підходу, який забезпечує можливість адекватного відображення сутності МЧ, актуальність звернення до цього розряду

слів спричинена їх безпосереднім зв'язком з категорією модальності, точніше з одним з її видів — суб'єктивною модальністю, яскравим засобом вираження якої є МЧ.

Об'єктом дослідження є діалогічні єдності (ДЄ), до яких входять висловлювання з МЧ. Предметом дослідження обрано просодію висловлювань діалогічного звукового мовлення, проаналізовану з урахуванням впливу на неї МЧ.

Матеріалом дослідження послужили записи автентичних діалогів носіїв німецької мови, що володіють сучасними орфоепічними нормами. З усієї кількості висловлювань детально досліджено й проаналізовано 598 висловлювань основних комунікативних типів (45% оповідальних, 38% питальних і 17% спонукальних). Кожне із зазначених висловлювань містить як мінімум одну з найбільш частотних для сучасної німецької мови МЧ (auch, denn, doch, eben, eigentlich, einfach, ja, mal, schon, wohl). У зв'язку з тим, що в німецькому розмовному мовленні неможливо було знайти автентичні висловлювання без МЧ, то для порівняння сконструйовано трансформи, тобто відповідні висловлювання без МЧ.

В основу роботи покладено комунікативно-прагматичний підхід, що дає змогу аналізувати мову з позиції її функціонування, та антропоцентричний, який передбачає виділення і дослідження особистості як суб'єкта мовної комунікації.

У роботі використано комплексну методику дослідження, що містить метод теоретичного аналізу, метод наукового спостереження, метод інструментального аналізу, статистичну обробку кількісних даних та динамічний функціональний аналіз, який полягає у побудові узагальненого інтонаційного контуру (УІК). Методику вирахування УІК запропоновано в Лабораторії експериментальної фонетики (ЛЕФ) Одеського національного університету імені І. І. Мечникова [2, 15–17].

Дослідники останніх років ХХ – початку ХХІ ст. дотримуються думки, що МЧ відіграють важливу роль у процесі комунікації, створюючи модальний план висловлювання. Як розряд службових слів МЧ надають додаткових смислових або емоційних відтінків реченням і окремим словам, тобто за їх допомоги мовець виражає своє ставлення до змісту висловлювання [3, 58]. МЧ вважають лексичними підсилювачами, виокремлюють їх прагматичні функції, завдяки яким мовець досягає певного комунікативного ефекту [4, 60].

Погоджуючись із більшістю лінгвістів, ми тлумачимо модальні частки як незмінні слова, що належать до службових частин мови, найчастіше мають коротку форму та не відзначаються наголосом. МЧ не здатні виступати самостійними членами речення, у більшості випадків належать до всього висловлювання загалом, комбінуються з іншими МЧ, вживаються в певних комунікативних типах висловлювань.

МЧ є одним з яскравих мовних засобів вираження суб'єктивної модальності, семантика якої найповніше виявляється в комунікативно-прагматичних функціях МЧ: функції встановлення ілюктивного контакту мовця з комунікативним партнером, забезпечення зворотного зв'язку, а також функції модифікації цілеустановки висловлювання за рахунок надання йому різних відтінків емоційно-оцінного ставлення мовця. Таким чином, смисл і призначення МЧ полягає в досягненні комунікативного ефекту.

Оскільки МЧ виконують ряд важливих комунікативно-прагматичних функцій, то цілком охопити значення та вплив часток на оформлення висловлювання можна лише в діалозі [5, 10; 6, 194], зокрема, в ДЄ.

Основна своєрідність ДЄ — те, що завдяки різній комунікативній установці суб'єктивна реалізація модальності отримує самостійне оформлення. Сукупність реплік у вигляді ДЄ, що визначається як монотематична одиниця діалогу, супроводжується особливою інтонацією й виражається в обов'язковій логіко-семантичній, факультативно-граматичній, лексичній, просодичній когерентності компонентів. У межах діалогічної єдності МЧ є своєрідним засобом суб'єктивно-модальної актуалізації відомого з попереднього контексту або ситуації змісту.

До сфери реалізації комунікативно-прагматичного значення часток у ДЄ можуть входити: наказ або спонукання до дії; роз'яснення, уточнення або підтвердження припущення; запрошення до спільної дії; переконання партнера по комунікації, аргументація; ствердження або констатація якогось факту, стану справ тощо; обурення, докір; подив; сумнів; припущення; обіцянка. При реалізації кожного з названих значень МЧ підтримуються просодією.

Проведене комплексне експериментально-фонетичне дослідження дало можливість: визначити основні закономірності просодичної організації висловлювань, що містять МЧ; встановити диференційні ознаки просодії названих висловлювань; простежити кореляцію між МЧ, просодією та прагматичною установкою висловлювань залежно від їх комунікативного типу.

Результати аудиторського аналізу дають підставу стверджувати, що акустичні ознаки висоти мелодії, гучність і темп висловлювань з МЧ для всіх комунікативних типів у сучасному німецькому звуковому мовленні на рівні сприйняття є їх відмітними ознаками (порівняно з трансформами без МЧ).

Встановлено, що висловлювання з будь-якою з досліджуваних МЧ для кожного комунікативного типу на рівні сприйняття відрізняються від відповідних висловлювань без МЧ специфічною просодичною структурою з різним кількісним співвідношенням ознак, сприйнятих акустично: більшою кількістю випадків високого і середнього висотного рівня та різкішим підйомом, переважно при висхідно-низхідному русі основного тону, та меншою кількістю випадків низького висотного рівня; більшою кількістю випадків прискороеного або уповільненого темпу вимови; наявністю емоційного забарвлення при вимові..

Зведені дані комп'ютерного аналізу збіглися з висновками, отриманими нами в ході аудиторського аналізу, про те, що висловлювання з МЧ та їх трансформи без МЧ розрізняються за об'єктивними частотними, динамічними і темпоральними показниками як структурних елементів, так і всього висловлювання.

Акустичні ознаки мовлення проявляються в трьох основних величинах: частоті основного тону (ЧОТ), інтенсивності та тривалості, які взаємодіють у мовленнєвому сигналі. Тому збільшення (зменшення) напруження органів мовлення може виявлятися по-різному в акустичних ознаках висловлювання. Якщо вважати час постійним для мовленнєвої одиниці, то ЧОТ та інтенсивність розглядаються як взаємозалежні та змінні компоненти.

Отже, результуюче напруження органів мовлення, яке однозначно представляє характеристики енергетичної структури (докладно розробленої В.Г. Таранцем), може розглядатися на їх акустичних параметрах — ЧОТ та інтенсивності — тільки з урахуванням взаємодії цих характеристик [5].

Було встановлено, що висловлювання з МЧ відрізняються від висловлювань без відповідних часток вищими значеннями пікової ЧОТ усіх структурних елементів висловлювання. Найяскравіше ці розбіжності спостерігалися в реалізації інформантів-жінок для всіх досліджуваних комунікативних типів, причому найбільший вплив на ЧОТ справляли МЧ *denn, doch, ja, mal, schon*.

Аналіз частотного діапазону структурних елементів висловлювань з МЧ продемонстрував, що чіткою розрізнявальною ознакою як для чоловічих, так і для жіночих голосів був ширший частотний діапазон у корпусі, ядрі та позаядерній (післядерній) частині, причому ця відмітна особливість виявлялася однаково у всіх дикторів. Максимальні розбіжності в частотному діапазоні висловлювань з МЧ та без МЧ було відзначено у всіх дикторів у питальних і спонукальних висловлюваннях, найменші — в оповіді.

Інтонографічний аналіз досліджуваних висловлювань показав, що характер руху основного тону у висловлюваннях з МЧ має ряд специфічних особливостей, а саме — різкіше підвищення тону на таких структурних елементах висловлювання, як корпус і ядро, та більше пониження тону в позаядерній частині. Цей факт свідчить про уяскравлення інтонації у висловлюваннях з МЧ у кожному комунікативному типі, що підтвердила також побудова узагальнених тональних контурів.

Електроакустичний аналіз параметрів інтенсивності висловлювань з МЧ показав, що у значеннях пікової інтенсивності позаядерних складів зафіксовано найменші розбіжності між висловлюваннями з МЧ та без МЧ. Найчіткіші та стабільніші розбіжності у всіх дикторів мали показники пікової інтенсивності перших наголошених складів, корпусу та ядра, незалежно від комунікативної спрямованості висловлювань.

Разом з тим виявлено, що динамічна структура висловлювань з МЧ полягає насамперед у стабільному збільшенні пікових значень інтенсивності в передядерній, ядерній та післяядерній частинах висловлювань як у дикторів-чоловіків, так і у дикторів-жінок. Найбільший вплив на

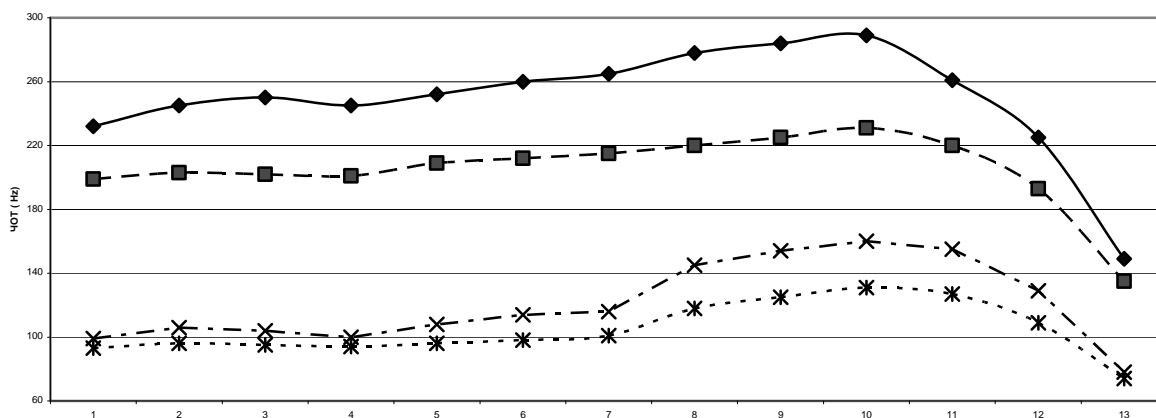
показники пікової інтенсивності здійснювали МЧ ja, mal, schon, wohl та einfach, причому майже у всіх дикторів. Максимальні розбіжності в діапазоні інтенсивності висловлювань з МЧ та без МЧ на основі узагальнених енергетичних контурів відзначено в оповідних та спонукальних висловлюваннях.

Електроакустичний аналіз параметрів тривалості засвідчив, що суттєву роль у просодичній організації висловлювань з МЧ відіграє тривалість корпусу і позаядерної частини висловлювання незалежно від комунікативного типу. У тривалості перших наголошених та ядерних складів не виявлено чітких закономірностей, що відрізняють висловлювання з МЧ від їх трансформів без МЧ. Застосування найновішого програмного забезпечення сприяло проведенню сегментації мовленнєвого потоку та виокремленню з нього досліджуваних одиниць на супрасегментному рівні з високим ступенем надійності.

Поєднання візуального та аудитивного контролю сегментації звукового мовлення забезпечило рівень якісно-кількісного аналізу акустичних параметрів мовлення. Отримані нами результати характерні як для чоловічих, так і для жіночих голосів, що свідчить про позагендерну лінгвістичну значимість виявлених закономірностей.

Наявність МЧ у висловлюваннях будь-якого з досліджуваних комунікативних типів змінює УІК, що виявляється у збільшенні частотного максимуму висловлювань з МЧ, розширенні їх частотного діапазону, зміщенні максимального рівня ЧОТ у вищі регістрові зони, тобто просодична структура висловлювань з МЧ є більш варіативною у порівнянні з аналогами без МЧ (див. рис. 1).

Отже, отримані в ході проведення експерименту результати аналізу висловлювань з МЧ підтверджують висунуту нами гіпотезу про існування низки частотних, динамічних і темпоральних характеристик, що служать для опису просодичної організації та диференціації висловлювань різних комунікативних типів у діалогічному мовленні. МЧ акумулюють у собі суб'єктивно-модальні значення висловлювань та детермінують, таким чином, вживання лексичних, граматичних, синтаксичних і просодичних засобів для експлікації певних значень і формування діалогічного спілкування.

Корпус	Ядро	Позаядерна (післяядерна) частина
—	—	—
—	—	—
—	—	—

— Висловлювання дикторів-жінок з МЧ - - - - Висловлювання дикторів-жінок без МЧ
 - - - - Висловлювання дикторів-чоловіків з МЧ ······ Висловлювання дикторів-чоловіків без МЧ

Рис. 1. Узагальнений тональний контур спонукальних висловлювань з МЧ у порівнянні з висловлюваннями без МЧ

Розв'язання основних завдань дослідження дало змогу зробити наступні висновки.

1. Серед акустичних ознак, які найбільш чітко диференціюють висловлювання з досліджуваними МЧ, відзначаються ЧОТ, тональний контур завершення та характер руху тону протягом усього висловлювання. Велике значення для ідентифікації висловлювань з МЧ мали також: пікова ЧОТ усіх структурних елементів, частотний інтервал структурних елементів висловлювань, частотний діапазон; пікова інтенсивність перших наголошених, корпусу та

ядерних складів; середньоскладова тривалість висловлювань з МЧ. Таким чином, зв'язність висловлювань у діалозі забезпечується на фонетичному рівні комплексом просодичних засобів, що виступають у складній взаємодії як один з одним, так і з МЧ, які підсилюють дію просодичних засобів і цим збільшують виразність мовлення.

2. МЧ найчастіше утворюють єдине фонетичне ціле з дієсловом, сприяють додатковому смислово виділенню слова, щодо якого МЧ займає ліву контактну позицію. Виокремлення здійснюється за рахунок певних просодичних елементів, у тому числі наголосу, який МЧ «перетягує» на контактну розташоване справа від неї слово. Крім того, висловлювання з МЧ відрізняються більшою тривалістю низхідної гілки інтонаційного контуру, що свідчить про яскравість інтонації, тобто створюється такий інтонаційний малюнок висловлювання, за яким визначається наявність у мовця емоційного настрою. Завдяки МЧ мовець акцентує увагу співрозмовника на тих компонентах висловлювання, які, з його точки зору, є особливо значущими у ситуації спілкування.

3. Дослідження просодичних засобів організації німецького діалогічного мовлення, а також аналіз впливу МЧ на просодичне оформлення висловлювань довели актуальність цієї проблеми, оскільки саме просодія формує типологію комунікативних форм. МЧ акумулюють суб'єктивно-модальні значення висловлювань діалогічного мовлення і детермінують уживання лексичних, граматичних, синтаксичних і просодичних засобів для експлікації певних значень та формування діалогічного спілкування.

4. МЧ можна назвати інформативними елементами висловлювань німецького розмовного діалогічного мовлення, які при виконанні своїх специфічних функцій у процесі комунікації корелюють із просодичними характеристиками висловлювань усіх комунікативних типів. МЧ є організуючим елементом у фонаційному оформленні висловлювань, отже, їх роль у висловлюваннях дуже важлива для діалогічного мовлення й істотна для мови загалом.

5. Вживання МЧ тісно пов'язано з прагматичним складником висловлювання. Крім того, особливості функціонування МЧ та їх впливу на просодичну організацію діалогічного мовлення характеризують німецьку мовленнєву культуру. У носіїв мови процес вибору і використання МЧ є автоматизованим і завжди ситуаційно зумовленим. Для тих, хто вивчає німецьку мову як іноземну, використання МЧ становить певну проблему. Адекватне ж володіння навичками німецького розмовного мовлення передбачає правильне вживання МЧ. З цього випливає, що при навчанні німецького розмовного мовлення необхідно приділяти спеціальну увагу цьому функціональному класу незмінних слів.

6. У діалозі, де планування та реалізація висловлювань детерміновано низкою лінгвістичних та екстралінгвістичних факторів, партнери для досягнення комунікативного наміру застосовують найрізноманітніші засоби мовного та немовного вираження. Отже, вивчення особливостей впливу МЧ на просодичну організацію висловлювань діалогічного мовлення наблизить дослідників до розуміння процесів кодування і декодування інформації в цьому виді мовленнєвої діяльності.

МЧ несуть на собі основну масу прагматичної інформації, оскільки мають комунікативну заданість, орієнтири мовного поведіння і є найчастіше показниками змісту, вербально не вираженого іншими засобами організації діалогу. Тому специфіку використання й особливості функціонування МЧ доцільно розглядати в їхньому відношенні до процесу спілкування, конкретної позалінгвістичної ситуації, цілей і завдань певного відрізка висловлювання в діалогічній репліці. МЧ стосуються також прагматичних умов вживання висловлювань, їхня основна функція складається у вираженні прагматичних значень, безпосередньо пов'язаних з комунікативною ситуацією. Прагматичні ж значення одержують свою реалізацію при взаємодії з контекстом, ситуацією і просодією.

Для вивчаючих німецьку мову як іноземну вказана проблема становить певні труднощі. Адекватне ж володіння навичками розмовного мовлення припускає правильне вживання мовцем МЧ. При навчанні німецькому розмовному мовленню необхідно приділяти належну увагу цьому функціональному класу незмінних слів.

У прикладному плані основні положення і результати роботи можуть бути використані у курсах теоретичної та практичної фонетики, при навчанні коректній структурі мовленнєво-етикетних висловлювань з метою оволодіння адекватними інтонаційними моделями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Никифорова Г. П., Верещако Е. А. Семантические особенности модальных частиц в современном немецком языке // Вестник Чувашского гос. пед. ун-та им. И. Я. Яковлева. Языкознание. Лингводидактика. — Чебоксары, 2000. — № 2. — С. 28–34.
2. Бровченко Т. А., Волошин В. Г. Обобщенный интонационный контур как форма изображения речевого сигнала // Тезисы докладов на Всесоюзной школе-семинаре АРСО-13, июль 1984 г. — Новосибирск, 1984. — С. 15–17.
3. Ленец А. В. Модальные слова и частицы как средства выражения уверенного/неуверенного речевого поведения // Личность, речь и юридическая практика: Межвуз. сб. науч. трудов. — Ростов-на-Дону: Дон. юрид. ин-т, 2000. — С. 55–58.
4. Егоршина Е. Е. Прагмалингвистические особенности лексических усилителей в современном немецком языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. — Пятигорск, 1997. — 191 с.
5. Таранец В. Г. Энергетическая теория речи. — Киев-Одесса: Вища школа, 1981. — 148 с.
6. Heggelung K. T. Zur Bedeutung der deutschen Modalpartikeln in Gesprächen unter besonderer Berücksichtigung der Sprechakttheorie und der DaF-Perspektive. — Linguistik online, 2001. — № 9. — 20 S.
7. Weydt H. Partikeln und Interaktion. — Tübingen, 1983. — 269 S.

Мирослава КРИСЬКІВ

ВИВЧЕННЯ МОВИ НА НЕФІЛОЛОГІЧНИХ ФАКУЛЬТЕТАХ

У статті розглянуто багатоаспектні завдання курсу «Українська мова за професійним спрямуванням», різні підходи до його опрацювання, простежено структуру змісту цього курсу в робочих планах різних вищих навчальних закладів, запропоновано один з можливих шляхів орієнтації навчального процесу на формування мовленнєвої особистості фахівця конкретного профілю діяльності.

«Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах», розроблене МОН України, передбачає формування освіченої, гармонійно розвиненої особистості, здатної до постійного оновлення наукових знань на основі сучасних інформаційних технологій [1, 43]. Ця здатність необхідна для фахівця будь-якого профілю. На це мусить бути спрямований увесь процес підготовки спеціалістів, основна мета якого — формування готовності до професійної діяльності. Тому необхідно знати і враховувати особливості того виду діяльності, до якого здійснюється підготовка, створювати і підтримувати націленість студентів на майбутню професію.

Формування готовності до професійної діяльності забезпечується системою знань та досвідом успішних практичних дій майбутнього спеціаліста. Серед інших аспектів професійної підготовки це стосується і мовленнєвої діяльності.

Дослідниками проблем підготовки спеціалістів доведено, що професійна підготовка буде успішною, якщо структура особистості майбутніх фахівців співвідносна зі структурою їхньої фахової діяльності [5, 6].

У психологічній структурі діяльності фахівця — чільне місце належить комунікативному компоненту — встановленню таких стосунків з контактерами, які сприяли б вирішенню професійних завдань. При цьому має значення зміст спілкування, характер і співвідношення мотивів, контроль за результатами спілкування, використання мовних і позамовних засобів спілкування. Тому важливість проблеми опрацювання мовних курсів на нефілологічних факультетах, формування мовної особистості спеціалістів, здатних успішно розв'язувати завдання спілкування у рамках професійної діяльності, ні в кого заперечення чи навіть сумнівів не викликає. Про це йдеться у багатьох методичних працях, розробках програм, методичних матеріалах, підготовлених у різних навчальних закладах у різні роки: «Мета курсу («Українська мова») — сприяти формуванню грамотних спеціалістів з високим культуромовленнєвим рівнем, необхідним для успішного здійснення професійної діяльності» [10, 1]; «Мета курсу — підвищити культуру мовлення студентів, сформувати в них уміння вільно, грамотно, комунікативно виправдано користуватися мовою у навчальній та подальшій професійній діяльності» [12, 3]; «Завдання вищої школи — готувати висококваліфікованих фахівців, які володіють державною мовою в усній та писемній її формах. Курс української мови у вищому